

ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԿՐԿՆԱՍԵՌ ԲԱՅԵՐԸ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

ՋԱՔՅԱՆ Հ.Ս.

Ներգործական և չեզոք սեռերի նշանակությունների համատեղմամբ ձևավորվող կրկնասեռությունը (հետայսու՝ նր//չբ)՝ որպես սեռի քերականական կարգի առանձնահատկություն, հատուկ է հայերենի պատմական զարգացման բոլոր փուլերին: Գրաբարում կան նր//չբ կրկնասեռություն ունեցող շուրջ 500¹, միջին հայերենում՝ մոտ 300², իսկ արդի հայերենում՝ մոտ 400 բայեր³:

Արդի հայերենի կրկնասեռ բայերը ներկայանում են երեք շերտով՝ գրաբարյան, միջինհայերենյան և արդիհայերենյան:

Բուն արդիհայերենյան կրկնասեռ բայերի առաջին խմբում սեռային տեղաշարժերով պայմանավորված կրկնասեռ բայերն են (սրանք արդի հայերենում կրել են հասկացության ծավալի տարատեսակ փոփոխություններ, որոնք հանգեցրել են քերականական հատկանիշների փոփոխության): Երկրորդ խմբում նորակազմ, իսկ երրորդում բարբառային կրկնասեռ բայերն են:

Ժամանակակից հայոց գրական լեզուն, կազմվելով բարբառային հիմքի վրա, հնչյունական, քերականական համապատասխան իրողությունների հետ ժառանգել է նաև բարբառային բառապաշարի որոշ մասը⁴: Բարբառային կամ գավառական բառերը (գավառաբանություններ և հասարակաբանություններ⁵) մեծ մասամբ հին կյանքը, կենցաղը, առտնին հարաբերությունները ցույց տվող, այլևայլ հասկացություններ արտահայ-

¹ Տե՛ս **Ջաքյան Հ.**, Հին հայերենի կրկնասեռ բայերը. տարժամանակյա քննություն, Գյումրի, 2015:

² Տե՛ս **Ջաքյան Հ.**, Միջին հայերենի կրկնասեռ բայերը, Գյումրի, 2016:

³ Հաշվարկները կատարվել ենք մենք:

⁴ Այդ շերտի մեջ կան այնպիսի բառեր, որոնց համագործերը չեն հիշատակվել գրաբարում կամ միջին հայերենում, իսկ շատերը, ենթադրվում է, իրենց հնությամբ գրաբարյան շրջանին են վերաբերում, թեև մեզ հասած գրավոր աղբյուրներում չեն արձանագրվել (տե՛ս **Սուրիասյան Ա.**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., 1999, էջ 152):

⁵ **Մելքոնյան Ս.**, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Ե., 1984, էջ 108:

տող միավորներ են, որոնք գրական լեզվին են անցել խոսակցական լեզվի կամ գեղարվեստական գրականության միջոցով⁶:

Բարբառային կրկնասեռ բայերի մի մասն առաջացել է գրաբարյան բառերի հնչյունափոխության հետևանքով (օրինակ՝ խաղաղել-խախանդել), մյուս մասը կազմվել է բնիկ ու փոխառյալ բառերով (սազել, թնջկել և այլն), և շատ դեպքերում ընդհանուր է միջին հայերենի հետ:

Այս բառաշերտի ուսումնասիրությունը ևս մեկ անգամ հաստատում է հայերենում նբ//չբ կրկնասեռության ձևավորման ընդհանուր օրինաչափությունը. անկախ որևէ հանգամանքից, եթե բայը հայերենում կրկնասեռ է, ուրեմն ունի կա՛մ նբ և չբ բառային տարբեր իմաստներ (օրինակ՝ **ծծմել** - նբ - 1. խնոցի հարել, չբ - 2. նստած տեղը ննջել, դանթել), կա՛մ նույն բառային իմաստը՝ գործողության հակադիր ուղղվածությամբ (օրինակ՝ **ակոլել** - նբ - քանդել, չբ - քանդվել (ակոլ-ավերակ)):

Ըստ սկզբնահիմքի կազմության՝ բարբառային կրկնասեռ բայերը բաժանվում են երկու խմբի.

ա) Պարզ սկզբնահիմքերով կրկնասեռ բայեր: Արդի հայերենի կրկնասեռ բայերի պարզ սերող հիմքերը սովորաբար գրաբարից ժառանգված արմատական բառեր են, ինչը չի կարելի ասել բարբառային կրկնասեռ բայերի մասին: Բարբառներում կրկնասեռ բայեր սերած պարզ սկզբնահիմքերը հին հայերենում սովորաբար չեն հանդիպում (կամ հիշատակված չեն): ԳԲ-ի և ՆՀԲ-ի զուգադրական քննությունը⁷ վեր է հա-

⁶ Ժամանակակից հայ գրական լեզվում բարբառային շերտը կազմող բառերը գործածության տեսակետից կարելի է բաժանել երեք խմբի՝ ա) ամբողջապես ծովվել են գրական բառապաշարին, ունեն ամենօրյա անսահմանափակ գործածություն. այս կարգի բառերը միայն վերապահումով կարելի է համարել բարբառային, բ) դեռևս ամբողջովին չեն ծովվել գրական լեզվին, և բարբառային երանգը զգալի է թե՛ կազմությամբ, թե՛ իմաստով, թե՛ ոճական կիրառությամբ, գ) իրենց իմաստներով և ոճական կիրառության այլևայլ առանձնահատկություններով կանգնած են գրական լեզվի եզրին, մտնում են խոսակցական բառապաշարի մեջ: Գեղարվեստական գրականության մեջ այս բառերը գործածվում են միջավայրի բներանգ ստեղծելու կամ ծառայում են իբրև պատկերավորման-արտահայտչական միջոց՝ հերոսների կերպավորման համար (տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., 1983, էջ 202):

⁷ Ռ. Ղազարյանի «Գրաբարի բառարանը» ընդգրկում է V-XI դդ. ինքնուրույն և թարգմանական երկերում վկայված հին գրական հայերենի բառերը, իսկ Նոր հայկազյան բառարանը՝ V-XVII դդ. գրաբարյան բազմաբնույթ ձեռագիր և տպագիր մատենագրական բոլոր հուշարձանները: Կարելի է ենթադրել, որ ԳԲ-ում չարձանագրված բառը գործածության մեջ մտել XI դ. հետո:

նում հետաքրքիր փաստեր. օրինակ՝ պիշ, փոթ, պրան, ձձում, փտր, թակ, սոր և անվանական այլ բառույթներից «Գրաբարի բառարան»-ում հիշատակվում է միայն **պիշ** (աչքերը չռած, սևեռած, չոված) տարարժեք բառը, որով կազմված այլ բառույթներ հին հայերենը չունի (ԳԲ, Բ, 415): ՆՀԲ-ն հիշատակում է նաև **փոթ** գոյականը (ծալք, խորշոմություն, կնճիռ) և **փոթիլ** չեզոք սեռի բայը՝ կնճռել, խորշոմել նշանակություններով (ՆՀԲ, Բ, 944), ինչպես նաև **թակ** գոյականը՝ գնդաձև գլխով փայտ նշանակությամբ (ՆՀԲ, Ա, 792)⁸: Արդիհայերենյան բառարաններում արդեն հիշատակվում են ոչ միայն անվանական, այլ նաև բայական բառույթները:

Պիշ ածականն ունի 1. չոված, լայնորեն բացված, 2. հառած, սևեռուն, ակնապիշ, իսկ **պլշել** կրկնասեռ բայը՝ նբ, չբ - 1. աչքերը չռել, 2. աչքերը չովել նշանակությունները (ԱՀԲԲ, Բ, 1215, ԺՀԼԲԲ, Դ, 202)⁹:

Թակ բառն ունի փայտե ձող՝ բուրդը կամ լվացքը ծեծելու համար, իսկ **թակել** բայը՝ նբ, չբ - 1. թակով մի բան խփել, 2. բախել, 3. ծեծել, փխբ. 4. ռազմական գործողություններով հարված հասցնել, 5. բաբախել, 6. խփելով նվագել իմաստները (ԱՀԲԲ, Ա, 413, ԺՀԼԲԲ, Բ, 128)¹⁰:

Փոթ անվանական բառույթն արդի հայերենում ունի շորի կտորի ծալք, դարս, իսկ **փոթել** կրկնասեռ բայը՝ նբ - 1. փոթեր անել, չբ - 2. փոթոտ դառնալ, ինչպես նաև նբ - 3. կնճիռներ առաջացնել և չբ - 4. կնճիռներ առաջանալ նշանակությունները (ԱՀԲԲ, Բ, 1523, ԺՀԼԲԲ, Դ, 657) և այլն:

Որոշ դեպքերում բայերի կրկնասեռությունը պայմանավորում են փոխաբերական իմաստները, օրինակ՝ **ձձում** բառն ունի առաստաղից թռկերով կախված խնոցի՝ կարագ հարելու համար նշանակությունը, իսկ **ձձմել** բայը՝ ոչ միայն նբ - 1. խնոցին հարել, այլ նաև չբ - փխբ. 2. նստած տեղը ննջել, դանթել իմաստները (ԱՀԲԲ, Ա, 925, ԺՀԼԲԲ, Գ, 420):

⁸ Հ. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանում» հիշատակվում են *փոթ* և *թակ* արմատները, առաջինը՝ որպես հայակերտ, իսկ երկրորդը՝ բնիկ հայերեն բառ (ՀԱԲ, Ա, 509 և Բ, 141):

⁹ Բերենք բնագրային օրինակներ արդիհայերենյան սկզբնաղբյուրներից. նբ - Ծալապատիկ նստեց անկողնում և աչքերը *պլշեց* ինձ վրա: Չբ - Անդամալույծի աչքերը *պլշեցին* (ԱՇ):

¹⁰ Թակել - չբ - Թակը *թակում է՝* թըխկ հա թըխկ: Պտույտ եկավ գլուխը, սիրտը ամուր *թակեց* (ԺՀԼԲԲ, Բ, 129): Նբ - Հարձակվեց կողպած դռան վրա, սկսեց *թակել*: Սրան մի անգամ այնպես եմ *թակել*, որ ձեռքերս երկու օր ցավում էին: Բարակ անձրևը *թակում էր* զինվորների վերարկուները (ԴԴ) և այլն:

Փսոր բառն ունի 1. փշրանք, փշուր, 2. աղտ, կեղտ, 3. փշրված, կտրված (կաթի մասին), իսկ **փսորել** կրկնասեռ բայը՝ նբ-1. կաթնային նյութերը շիճուկից զատվել, 2. չբ-կտրվել, 3. չբ-ծամոնը փսոր դառնալ, 4. փխբ. փչանալ, 5. փխբ. թարմությունը կորցնել, 6. ձախողվել նշանակությունները (ԱՀԲԲ, Բ, 1540, ԺՀԼԲԲ, Դ, 685) և այլն:

Սոր (ջրաղացի տակից հոսող այլուրի հոսքը), **թնջուկ** (իրար խառնված, խճճված, թաղկած), սերող հիմքերը և **սորել**, **թնջկել** բայերը հիշատակված են միջինհայերենյան բնագրերում: Եթե միջին հայերենում խնդրո առարկա բայերն ունեն քերականական մեկ սեռ¹¹, ապա արդի հայերենում բայերի բնիմաստների զարգացման հետևանքով դարձել են կրկնասեռ՝ **սորել**-նբ-1. հոսեցնել, թափել, 2. չբ-սորալ, հոսել (ԱՀԲԲ, Բ, 1320, ԺՀԼԲԲ, Դ, 324), **թնջկել** - չբ-1. թնջուկ դառնալ, խճճվել, նբ-2. թնջուկ դարձնել (ԱՀԲԲ, Ա, 450, ԺՀԼԲԲ, Բ, 217)¹²:

Բարբառներում կրկնասեռ բայեր սերող պարզ հիմքերից շատերը **փոխառություններ** են, որոնք հաճախ արձանագրված են միջինհայերենյան սկզբնաղբյուրներում: Օրինակ՝ **ժղուկ** (զբաղմունք) և **թամամ** (1. լրիվ, ավարտված, ամբողջ, կատարյալ, 2. վերջ, ավարտ) բառերը արաբական փոխառություններ են: **ժղլել**-ը միջին հայերենում չեզոք սեռի բայ է՝ չբ-զբաղվել իմաստով¹³, իսկ **թամամել**-ը՝ ներգործական՝ լրացնել, վերջացնել, ամբողջացնել նշանակություններով¹⁴: Արդի հայերենում այս բայերը կրկնասեռ են. **ժղլել** - նբ, չբ - 1. ինչ-որ բան ասել, ավելորդ խոսել, 2. զբաղվել մի բանով¹⁵ (ԱՀԲԲ, Ա, 479), **թամամել** - չբ - 1. լրանալ, նբ - 2. լրացնել (ԱՀԲԲ, Ա, 416)¹⁶:

¹¹ Սորել-նբ-1. հոսեցնել, թափել. Այդ ով է երդիկս եկել, զայդ օտար հողն *կու սորայ* (ՄՀԲ, 710), թնջկել (միջին հայերենում՝ թնջկոհի)-չբ-իրար խառնվել. Ջմանր մազմզուկսն որ *թնջկոեալ լինին* ի տակսն, հա՛ն և ձգեա՛ (ՄՀԲ, 247):

¹² «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում» հիշատակված են թնջուքել-խոշոր առամներ ունեցող սանրով մազերի թնջուկները հանել, թնջկոել-թնջուկ գոյանալ, խճճվել, թնջգոտիլ-թնջուկ դառնալ (ՀԼԲԲ, Բ, 120) բայերը:

¹³ Ամենայն ոք յիւր արուեստն *ժղեցէ՛ք* (ՄՀԲ, 258):

¹⁴ Երբ որ Ովանէս արեղէն վախճանեցավ՝ Տէրտէրն չկարաց *թամամել* (ՄՀԲ, 233):

¹⁵ ՀԼԲԲ-ում բայն ունի հետևյալ իմաստային շրջանակը՝ ժղլել - 1. ասել-խոսել, գրուցել, գրուցելով ժամանակ անցկացնել, 2. մի կերպ ապրել, մի բանով տարվել, 4. մի բանով զբաղվել, 5. խորհրդածել, մտածել բայերը (Բ, 159):

¹⁶ ԺՀԼԲԲ-ում հիշատակվում է նաև կորած անասունները գտնել, միացնել նշանակությունը (Բ, էջ 193):

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ փոխառյալ հիմքերով (**զիլ (պրսկ.)** - ած.- ուժեղ, բարձր, **հարամ (արաբ.)** - գոյ. ած. - ապօրինի, պիղծ, նզովյալ, **ջուխտ (պիլ.)** գոյ., ած. - երկյակ) բաղադրված մյուս կրկնասեռ բայերը միջին հայերենում չեն հիշատակվում, ենթադրում ենք, որ դրանք ավելի ուշ են կազմվել. **զլել** - նբ - 1. ձայնը ուժեղացնել, չբ - 4. ուժեղանալ, **հարամել** - նբ - 1. պղծել, կեղտոտել. չբ - 2. հարամվել, հարամ դառնալ, **ջխտել** - չբ - երկուս դառնալ, նբ - զույգ դարձնել¹⁷:

սկզբնահիմքը/բայը	գրաբար	միջին հայերեն	արդի հայերեն
պիշ	+	+	+
պլշել	-	-	+նբ//չբ
փոթ	-	+	+
փոթել	-	+ /չբ/	+ նբ//չբ
թակ	-	+	+
թակել	-	+	+ նբ//չբ
ծծում	-	-	+
ծծմել	-	-	+ նբ//չբ
փսոր	-	-	+
փսորել	-	-	+ նբ//չբ
սոր	-	+	+
սորել	-	+/նբ/	+ նբ//չբ
թնջուկ	-	+	+
թնջկել	-	+/չբ/	+ նբ//չբ
ժղուլ	-	+	+
ժղլել	-	+/չբ/	+ նբ//չբ
թամամ	-	+	+
թամամել	-	+/նբ/	+ նբ//չբ
զիլ	-	+	+
զլել	-	-	+ նբ//չբ
ջուխտ	-	+	+
ջխտել	-	-	+ նբ//չբ
հարամ	-	+	+
հարամել	-	-	+ նբ//չբ

¹⁷ *Չլել* – նբ –երբ զուռնան իր ձայնը *զլում*, դափի բերնից խոսքը եռում (ԳԷ): Դա այն պահն էր, երբ քսան դաստա նվագածուներ հենց նոր իրար գլխի հավաքվել ու *զլել էին* իրենց երգը (ՎՍ): Չբ – Հոգնածին ուրիշ զույգ է փոխառինում, զուռնան էլի *զլում է*, վարձկան կանայք *անկյունում մշում*, ձեն ձենի են տալիս (ԱԲ): *Հարամել* – նբ - ...մսի ահագին կտորները մի քիչ կծում, *հարամում* ու դնում էին իրենց կողքին (ՎՍ): Չբ - Կարմրաքարն ապրելու տեղ չի, էստեղ էլ ապրելը *հարամեց* (ԱԲ): *Ջխտել* – նբ - Ինչ անեն, որ մի բարձի գլուխս *ջխտի*, աղբյուր (<Շ): Նբ – Մի մոզի առնենք, մեր մոզին *ջխտենք* (<Շ): *Թամամել* – չբ - Ամիսը երբ *թամամեց*, երբ եկար (ԱԲ): Նբ – Մի քանի մանեթ էլ մոտս կար, դրի վրան, հիսուն մանեթ *թամամեցի* (ԺՀԼԲԲ, Բ, 133):

Այսպիսով, բարբառային կրկնասեռ բայերի պարզ սկզբնահիմքերից մի քանիսը հիշատակված են գրաբարում կամ միջին հայերենում, իսկ մի քանիսը փոխառություններ են: Միջին հայերենում արձանագրված բայերը սովորաբար կրկնասեռ չեն: Դրանք քերականական այդ հատկանիշը ձեռք են բերել հետագայում՝ բայերի բնախմաստների զարգացման հետևանքով:

բ) Բաղադրյալ սերող հիմքերով կրկնասեռ բայեր: Բաղադրյալ սերող հիմքերով կրկնասեռ բայերը ավելի փոքր թիվ են կազմում և տարբերվում են ըստ կառուցատիպերի.

1. Համատիպ բաղադրիչներով բարդություններ. լինում են՝

ա) անհոդակապ իսկական բարդություններ՝ **ջրփոխ** - 1. ջուրը փոխելը, օդը փոխելը, **ջրփոխել** - նբ - 1. ջուրը փոխել, 2. նոր տեսակի ջուր օգտագործել, չբ - 3. ջրփոխվել (ԱՀԲԲ, Բ, 1352, ԺՀԼԲԲ, Դ, 242)¹⁸ և այլն,

բ) բաղիյուսական հարադրություններից կազմված բարդություններ՝ **վերուվար** - ժող. 1. վերևն ու ներքևը, 2. բարձրանալ - իջնելը, **վերուվարել**¹⁹ - նբ, չբ - 1. խառնաշփոթություն առաջ բերել, բարձրացնել, իջեցնել, 2. բարձրանալ, իջնել (ԱՀԲԲ, Բ, 1387, ԺՀԼԲԲ, Դ, 408), **ետևառաջ** - 1. դեպի հետ և դեպի առաջ, 2. տեղերը փոխելով, ետևինը առաջ և առաջինը ետև գցելով, տանելով-բերելով, 3. գվռ. վաղ թե ուշ, վերջիվերջո, **ետևառաջել** - նբ, չբ - 1. ետևառաջ գցել, 2. ետևառաջ անել, գնալ-գալ (ԱՀԲԲ, Ա, 333, ԺՀԼԲԲ, Ա, 562), և այլն,

գ) արմատի կրկնությամբ կազմված կցական բարդություններ՝ **փլփլել** (բլբլել) - նբ - 1. զանազան տեղերում քանդել, չբ - 2. զանազան տեղերում քանդվել (ԱՀԲԲ, Բ, 1520, ԺՀԼԲԲ, Դ, 652), **տմտմալ** - նբ - 1. քթի տակ երգել, չբ - 2. կիզահողի վրա տատանվել (ԱՀԲԲ, Բ, 1449, ԺՀԼԲԲ, Դ, 513) և այլն:

2. Առմիջուկային բաղադրիչներով բաղադրություններ.

Դրանք գերազանցապես –ոտ բառակազմական ածանցով սերող հիմքեր են, օրինակ՝ **արցունքոտ**-արցունքով թրջված, արցունքներով

¹⁸ Միջին հայերենում ջրփոխելը չեզոք սեռի բայ է՝ 1. ջրփոխվել, օդափոխվել, 2. օդափոխության համար այլ տեղ գնալ նշանակություններով (ՄՀԲ, 647):

¹⁹ *Վերուվարել* - նբ - *Վերուվարել եմ* երկնքի փեշով արևը ոսկի, արեգակը սև (ՆԱ): չբ - ...քո հիշողության, քո լավովատի, տաքուպաղի, ուշուշուտի պարույրներում *վերուվարել* (ԺՀԼԲԲ, Բ, 457):

լցված, **արցունքոտել**²⁰- նր - 1. արցունքոտ դարձնել, չբ - 2. արցունքով լցվել, **ծերտոտ**-ծերտ քսված, ծերտով կեղտոտված, **ծերտոտել** - նր - 1. շատ անգամ և շատ տեղերում ծրտել, չբ - 2. ծրտոտվել, **սևտոտ** - 1. սև բանով կեղտոտված, 2. սևավուն, **սևտոտել** - նր - 1. որևէ բան սևացնել, կեղտոտել, չբ - 2. կեղտոտվել, սևանալ, **վերքոտ**-վրան վերքեր ունեցող, **վերքոտել** - նր - 1. վերքերով պատել, չբ - 2. վերքերով պատվել, և այլն²¹:

Որոշակի թվով կրկնասեռ բայեր կազմվել են **կախյալ բայահիմքերով**, օրինակ՝ **լիկել**²² - 1. նր. սաստիկ ծեծել, 2. չբ - չորացած նյութը ջրի մեջ խիստ փափկել, 3. չափազանց հասունանալուց փափկել, նեխել, 4. փոխ. աղջկա թարմությունը մասամբ անցնել, 5. խիստ ծերանալուց թուլանալ, մսերը կախկիսվել, **կոնծել**²³- նր - ոգելից խմիչքով լիքը բաժակը միանգամից դատարկել, չբ - ոգելից խմիչք ըմպել, հարբել, **ցնկնել**²⁴ - նր, չբ - 1. ծնել, ձագ բերել (կենդանիների մասին), 2. անարգ. ծնել, ծննդաբերել, **կոնթղել** - նր - 1. ամանը կործել, չբ - 2. բեռի, ծանրության տակ ճկվել և այլն:

Ի տարբերություն արդի հայերենի կրկնասեռ բայերի մյուս շերտերի՝ բարբառային մասնաշերտում որոշակի թիվ են կազմում **բայածանցավոր** բայերը, մասնավորապես -ցն- սեռային-քերականական և -ոտ-, -ատ- կերպային ածանցներով կազմված կրկնասեռ բայերը (երկրորդ բայախումբը բնորոշ է միայն արդի հայերենին):

-Ցն- ածանցը չեզոք սեռի բայերից կազմում է ներգործական, իսկ բնածայնական բայերից՝ նաև կրկնասեռ բայեր: Վերջիններս սովորա-

²⁰ Արցունքոտել - չբ - Եգորի աչքերը *արցունքոտեցին* (ԱԲ): Նբ - *Արցունքոտել են* իմ բախտը մենակ Ձեր արմատները, բառե՛ր ինքնիշխան (ԺՀԼԲԲ, Ա, 21):

²¹ Այլ ածանց ունեցող բառերը մեկ-երկուսն են, օրինակ՝ տարտղան-ցրված, տարտղանել՝ նր - 1. ցրել, բաժանել, չբ - 2. բաժան-բաժան լինել, ցրվել և այլն: Նբ - Ուր են Սասնա իմ քաջերը, ով իմ ցեղը *տարտղանեց* (ՀՇ): Չբ - Եվ ավաղ, այնքան է *տարտղանած* ու ցրիվ եկած մեր ժողովուրդը... (ԺՀԼԲԲ, Դ, 476):

²² Լիկել - չբ -Գերխոնավ պայմաններում բույսը *լիկում է*: Նբ - Մեկուսարանի մոտ մեր ներկայությամբ գլուխ էր գովում, թե ես *եմ լիկել* Խալաֆյանին (ԺՀԼԲԲ, Բ, 416):

²³ Կոնծել -նր-Ավարտելուց հետո միստը Սայքը սկսեց մոլեգնորն օղի *կոնծել* (ՉԴ): չբ-Գնելը հաջողեցրել, *կոնծել էր* մի քիչ ու զգաց գլխապտույտ (ՎՄ):

²⁴ Նկատենք, որ բարբառային բառերը գրական հայերենին սովորաբար անցնում են հասկացության ոչ ամբողջ ծավալով, օրինակ՝ բամբակել բայի նշանակություններից արդի հայերենը ժառանգել է՝ նր - 1. հագուստի մեջ բամբակի շերտ դնել և չբ - 2 բամբակի պես սպիտակել, 3. ցամաքել իմաստները, իսկ 4. մազերը սպիտակել, ծերանալ, 5. բորբոսնել, 6. լիկել իմաստները (ՀԼԲԲ, Ա, 156) գրական հայերենը չի ժառանգել:

բար ունեն իրենց սկզբնատիպ բայերը: Իմաստահավելական այս ածանցը բային տալիս է սերող բայի համեմատությամբ լրացուցիչ իմաստ, և դրանով պայմանավորված՝ նոր լրացումներ ստանալու հատկություն: Բնածայնական բայերի՝ պատճառական ածանցով կազմված կրկնասեռ հոմանիշներն ունեն նաև չեզոք սեռի հատկանիշ, օրինակ՝ **շվշվացնել**²⁵ - չբ-1. շվացնել, սուլել, նբ - 2. եղանակ սուլել, **շրմփացնել** - չբ - 1. շրմփալու ձայն հանել, չբ - 2. շրմփոցով իրար խփել, **ծնգծնգացնել** - չբ - 1. ծնգծնգալ, նբ - 2. հնչեցնել:

Այս խմբում են նաև **գլգլացնել, զմբզմբացնել, քթքթացնել, տկտկացնել, վնգստացնել, վշվշացնել, շխկշխկացնել, շնկշնկացնել** և բազմաթիվ այլ բայեր:

Հայերենում բազմապատկական կերպի գաղափարը ածանցումով արտահայտելը առանձնապես հատուկ է բարբառներին: Բազմապատկական բայերը սովորաբար ածանցվում են պատրաստի բայից, և, հետևաբար, այսպիսի ածանցում ունեցող բայերը գրեթե միշտ ունենում են իրենց ածանցազուրկ զուգակիցները²⁶, օրինակ՝ **շշել-շշատել** բայազույգերի տարբերությունը սոսկ ձևական չէ, այլ՝ ձևաիմաստային, գլխավորապես՝ կերպային. **շշել** նշանակում է շամփրել, սուր ցավել, իսկ **շշատել**-ը՝ նբ//չբ -1. սուր ցավ զգացվել, 2. սուր ցավ պատճառել, 3. տևականորեն ցավել և այլն:

Այսպիսով, արդի հայերենյան բառարանները հիշատակում են պարզ և բաղադրյալ սկզբնահիմքերով մի քանի տասնյակ բարբառային կրկնասեռ բայեր: Այս խմբում ևս բայերի կրկնասեռությունը պայմանավորված է կա՛մ նբ//չբ տարբեր նշանակություններով, կա՛մ գործողության հակադիր ուղղվածությունը ցույց տվող իմաստներով:

Ի տարբերություն հայերենի մյուս շերտերի՝ բարբառային կրկնասեռ բայերի մեջ բավական մեծ թիվ են կազմում բայածանցավոր (հիմնականում՝ -ցն պատճառական ածանցով կազմված) բայերը:

²⁵ Շվշվացնել - նբ - ...իսկ մյուսը շատ վատ էլ *շվշվացնում էր*՝ «Ծաղիկ ես...» (ՀՄ):
Չբ -...հիմա երեսը շուտ տվեց, իբր թե *շվշվացրեց* (ԱՄ):

²⁶ **Աբրահամյան Ա.**, Բայը ժամանակակից հայերենում, Ե., 1962, էջ 270:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՀԲԲ - **Աղայան Էդ.**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. 1, 2, Ե., 1976:

ԳԲ - **Ղազարյան Ռ.**, Գրաբարի բառարան, Ե., 2000:

ԺՀԼԲԲ - Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, Ե., 1972:

ՀԱԲ - **Աճառյան Հ.**, Հայերենի արմատական բառարան, հ. Ա-Դ, Ե., 1971-1979:

ՀԼԲԲ - Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. Ա-Ջ, Ե., 2001-2012:

ՄՀԲ - **Ավետիսյան Հ., Ղազարյան Ռ.**, Միջին հայերենի բառարան, Ե., 2009:

ՆՀԲ - Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1, Ե., 1979, հ. 2, Ե., 1981:

ԱԲ - **Ակսել Բակունց**, Երկեր, Ե., 1986:

ԱՄ - **Ալբերտո Մորավիա**, Չոչարա, Ե., 1957:

ԱՇ - **Ալեքսանդր Շիրվանզադե**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 1, 1929:

ԳԷ - **Գևորգ Էմին**, Երկու ճամփա, Ե., 1962:

ԴԴ - **Դերենիկ Դեմիրճյան**, Պատմվածքներ, Ե., 1950:

ՀՄ - **Հրանտ Մաթևոսյան**, Աշնան արև, Ե., 1977:

ՀՇ - **Հովհաննես Շիրազ**, Երկեր, Ե., 1984:

ՆԱ - **Ներսես Աթաբեկյան**, Բանաստեղծություններ, Ե., 2010:

ՉԴ - **Չարլզ Դիքենս**, Սուրբ ծննդյան երգը, Ե., 2003:

ՎԱ - **Վախթանգ Անանյան**, Անլեզու ընկերները, Ե., 1987:

ՎՄ - **Վահագն Մուղնեցյան**, Եկվորներ, Ե., 1989:

ՎՍ - **Վազգեն Սարգսյան**, Հացի փորձություն, Ե., 2010:

ДИАЛЕКТНЫЕ ГЛАГОЛЫ ДВОЙСТВЕННОГО ЗАЛОГА В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

ЗАКЯН Г.С.

Резюме

В словарях современного армянского языка представлено несколько десятков диалектных глаголов двойственного залога, при этом как простых, так и составных. Двойственность залога диалектных глаголов обусловлена также либо различными значениями активного/нейтрального залога, либо значениями, указывающими на обратную направленность

действия. Среди глаголов двойственного залога достаточно много аффиксальных глаголов (в основном, образованных с помощью причинного суффикса – ցն).

RECIPROCAL DIALECT VERBS IN MODERN ARMENIAN

H. ZAKYAN

Abstract

Dozens of reciprocal dialect verbs are presented in dictionaries of modern Armenian: they are simple or compound due to their original base. The duality of dialect verbs also stems from either various meanings of active/neutral voice or meanings that point to reverse action. In comparison to other layers of Armenian, affixal verbs (generally, formed with the suffix –ցն) occupy a significant place among reciprocal verbs.